

ÉLISE MASSICARD
Alevi Hareketinin Siyasallaşması

ÉLISE MASSICARD Paris Sosyal Bilgiler Enstitüsü'nde öğretim görevlisi. CNRS'de araştırmacı ve *European Journal of Turkish Studies*'de redaksiyon komitesi üyesi. Marc Aymes ve Benjamin Gourisse'le birlikte yazdığı *Devlet Olma Zanaatı* adlı kitabı da 2016 yılında İletişim Yayınları tarafından yayımlandı.

Fransa Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

L'autre Turquie

© 2005 Presses Universitaires de France

İletişim Yayınları 1265 • Araştırma-İnceleme Dizisi 217

ISBN-13: 978-975-05-0541-6

© 2007 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-2. BASKI 2007-2013, İstanbul

3. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Can Belge

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Selahattin Sönmez

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ziya Osman Bangu

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldrımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldrım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÉLISE MASSICARD
Türkiye'den Avrupa'ya
Alevi
Hareketinin
Siyasallaşması
L'autre Turquie

ÇEVİREN *Ali Berktay*

İçindekiler

<i>Teşekkür</i>	13
<i>Giriş</i>	15
ALEVİLER NASIL TANIMLANABİLİR?	17
KİMLİKSİZ BİR KİMLİK HAREKETİ	21
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE İÇİN BİR ÇÖZÜMLEYİCİ	22
ALEVİCİ HAREKETİN ALANLARI	25
ÖNSÖZ	
Karmaşık Tarihsel Güzergâhlar	29
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KIZILBAŞLAR: MİLLET'SİZ BİR CEMAAT	30
<i>Çatışmalı bir ilişkinin temelleri</i>	30
<i>Bektaşiliğe bağlanma</i>	34
<i>Özerk bir sistemin oluşumu</i>	36
<i>Tanzimat ve modernleştirme</i>	39
ALEVİLER VE CUMHURİYET: ÇELİŞKİLER İÇEREN KISMİ BİR İTTİFAK	42
<i>Aleviliğin çeşitli anlamlara çekilebilecek bir tarzda</i> <i>Türk ulusal kimliğiyle bütünleşmesi</i>	42

<i>Devletin çelişkili tavrı</i>	45
<i>Aleviler ve Kemalist iktidar</i>	48
TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE ALEVİLİĞİN SİYASALLAŞMASI	52
<i>Göç ve toplumsal farklılaşma</i>	53
<i>Çokpartili rejime geçiş ve siyasal bir koz olarak din</i>	54
<i>İlk kimlik hareketi</i>	55
KUTUPLAŞMA VE SİYASAL ŞİDDET EYLEMLERİ	58
<i>Çokbiçimli bir kriz</i>	58
<i>Alevilik ile solun buluşması</i>	59
<i>1978-1980 arasındaki Alevi katliamları</i>	62

BİRİNCİ KISIM

<i>Çokbiçimli ve Bölünmüş Bir Hareket</i>	67
--	----

BİRİNCİ BÖLÜM

Alevici Hareketin Ortaya Çıkışı	69
ELVERİŞSİZ BİR SİYASAL-EKONOMİK DURUM	71
KİTLELERİN SEFERBER EDİLMESİ	
ÜSLUBUNDAKİ DEĞİŞİKLİK	73
MÜSAİT DURUMDAKİ GİRİŞİMCİLERİN	
YENİDEN KAZANILMASI	78
ALEVİLİĞE YÖNELİK BİR YORUM ÇERÇEVESİ KURULMASI	84

İKİNCİ BÖLÜM

<i>Çatışmalı ve Parçalı Bir Hareket</i>	89
REKABET İLE ORTAKLIK ARASINDA	89
BU KONUMLANIŞLARIN NEDENİ	93
SİYASAL VE ETNİK KUTUPLAŞMA	94
ÇOK KUTUPLU BİR HAREKETİN OLUŞUMU	96
HAREKETİN BİRLEŞMESİ: ÖNCEDEN BELLİ OLAN	
BİR BAŞARISIZLIĞIN KISA TARİHÇESİ	98
BİR İTTİFAK VE ÇATIŞMA ALANI	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yorum Mücadeleleri	103
TARİHİN AMAÇLARI	106
KİMLİK ANLATILARININ PARÇALANMASI	108
<i>Alevilik, dinî bir hadise midir?</i>	109
<i>Etnik boyut</i>	110
<i>Alevilik, bir kültür mü, bir uygarlık mı?</i>	113
<i>Alevilik siyasal bir tavır mıdır?</i>	115
CEMAATİN SİMGESEL İNŞASI	116
KİMLİK TEMSİLLERİNİN PARÇALANMASI	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Üçüncü Tarafların Rolü	127
ÜÇÜNCÜ TARAFLARIN TAVİR ALIŞLARI	129
<i>Kemalist çizgi</i>	129
<i>Radikal sol hareketler</i>	130
<i>Kürt milliyetçileri</i>	132
<i>Türk milliyetçileri</i>	135
<i>İslâmcılar</i>	137
<i>İran</i>	139
<i>Anlam için verilen açık mücadele</i>	140

İKİNCİ KISIM

Hareketin Türkiye’de Kök Salmakta Yaşadığı Güçlükler	147
---	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türkiye’de Bir Eylem Kategorisi Olarak Kimlikte Görülen Atılım ve Bu Kategorinin Sınırları	149
“LİBERALLEŞME”DEN KİMLİK BUNALIMINA	149
<i>Çeşitliliğin entegrasyonu projeleri</i>	150
<i>“Kimlik bunalımı”</i>	153

KAMUSAL ALANIN PARADOKSLARI.....	155
<i>Leb demeden leblebinin anlaşıldığı mutabakat</i>	158
<i>Nevruz/newroz: Bir simgenin geçirdiği değişimler</i>	160
<i>Kamusal alandaki anlam belirsizlikleri</i>	163
KİMLİK SÖYLEMİNİN KISITLAYICI YANLARI.....	164

ALTINCI BÖLÜM

Dinsel Alanla Bütünleşmenin Olanaksızlığı	169
TAMAMLANMAMIŞ DİN.....	170
<i>Evensel bir Alevilik standardı yaratmak</i>	171
<i>Kamusal bir Aleviliği yeniden icat etmek</i>	172
<i>Meşru bir dinin önünü açmak</i>	177
KURUMLARIN KAPILARININ SÜRGÜLENMESİ.....	181
<i>Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kapalı tutumu</i>	182
<i>Okuldaki din eğitiminde beklenmedik gelişme</i>	186
KAPILARIN KAPANMASININ SONUÇLARI.....	189
<i>Taleplerin farklılaşması</i>	189
<i>Üçüncü tarafların yoruma açık desteği</i>	190

YEDİNCİ BÖLÜM

Siyasal Alanda Yerini Bulamama	193
“ALEVİ OYLARI” MUAMMASI.....	194
HİÇ GERÇEKLEŞMEYEN ALEVİ PARTİSİ DÜŞÜ.....	196
ULUSAL PARTİLERE BİR TÜRLÜ BAĞLANAMAMA.....	199
<i>Alevi oylarındaki çeşitlenme</i>	199
<i>Yeni bir siyasal mantık mı?</i>	206
SİYASAL ARACILIK TARZLARI.....	207
<i>Bektaşî tarikati</i>	208
<i>Aşiret oyları</i>	209
<i>Ocaklar, bir oy aracılığı yapısı mı?</i>	210
<i>Göçmenlerin oyları</i>	211

“Sınıf” oyları.....	212
<i>Alevicilerin bir oy aracılığı girişimi var mıdır?</i>	212
ALEVİCİ TALEPLERİN GÜNDEME	
ALINMASINDAKİ GÜÇLÜKLER	218

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kültürel Kaçamak	223
SİĞİNİLAN SÖYLEM	223
<i>Hariçten folklorlaştırmadan kendini folklorlaştırmaya geçiş</i>	223
<i>Kültür, işlevsel bir söylem</i>	227
<i>Gösteri yoluyla etkisizleştirme</i>	230
<i>Kültür, en küçük ortak payda</i>	231
DEVLET KURUMLARINDAKİ İLİMLİ AÇILIM	233
DEVLETİN BİR ALEVİ POLİTİKASI VAR MI?	236

DOKUZUNCU BÖLÜM

Eylem Tarzlarının Gelişmesi	241
RADİKALLEŞME EĞİLİMLERİ	242
ALTERNATİF EYLEM TARZLARI	247
<i>Hukuki başvurular</i>	248
<i>Lobicilik</i>	254
KİTLESELLİĞİN YİTİRİLMESİ	255
TALEPLERE DAYALI OLMAYAN MANTIKLARIN ÖNEMİ	261
<i>Farklı katılım tarzları</i>	261
<i>Yerel fırsatların varlığı</i>	263
<i>Örtük anlaşma uygulamalarının öne çıkması</i>	265
<i>Tanışıklık, hem kaynak hem engel</i>	266

ÜÇÜNCÜ KISIM

Kimliğin Yerelleşmesi..... 273

ONUNCU BÖLÜM

Kimliğin Yerel Etkenleri..... 275

YEREL İLE ULUSAL ARASINDA EKLEMLENME..... 276

YERELLEŞMİŞ BİR YAKLAŞIM..... 278

BEŞ YEREL ALEVİCİLİK İNCELEMESİ..... 280

Sivas'ta Alevi(ci) olmanın zorluğu..... 280

Malatya: Kimliğin tersyüz edilmesi..... 288

"Hassas" mahalleler: Rakip olarak ortaya çıkan radikal sol..... 292

Dikmen: Yükselen orta sınıfın evrenselci Aleviciliği mi?..... 298

Berlin: Göç içinde Alevicilik..... 302

KİMLİK AÇISINDAN TAVIR ALIŞ VE BAĞLAMA GÖRE HAREKETE GEÇİŞ..... 308

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Avrupa'da Alevilik: Billurlaşma, Yurtdışından İçeriye Doğru mu Sağlanacak?..... 313

ALMANYA'DA HAREKET: SİYASAL ALANDAN KÜLTÜREL ALANA..... 314

Siyasal başlangıç dönemi..... 315

Kültürel yanyol..... 317

ALMANYA'DA ALEVİCİLİK: YAPILANMA, HİYERARŞİ, ÖZERKLİK..... 319

Çeşitlenme..... 319

Merkezî bir aktör çevresinde yapılanma..... 320

Türkiye'den bağımsızlık..... 322

Alman manivelası..... 324

DİNSEL DÖNEMEÇ..... 326

Almanya'da devlet ve dinî cemaatler..... 326

Dinî bir fırsatın ortaya çıkışı..... 328

Dinî alan içine gömülüp kalmak..... 332

Yerelleşmiş güç dengeleri..... 336

TANINMANIN DEVLETLER-ÖTESİ BOYUTA TAŞINMASINDAKİ ZORLUK.....	338
<i>Türkiye'nin direnişi</i>	338
<i>Avrupa düzeyinin paradoksal bir biçimde ortaya çıkışı</i>	347
Sonuç	357
ALEVİLİĞİN BİR ALANIN İÇİNE GİRİŞ MANTIKLARI.....	357
SİYASAL ÇERÇEVELER OLARAK TÜRKİYE VE AVRUPA.....	360
SINIRLAR ÖTESİ BİR HAREKET Mİ?	365

Teşekkür

Bu kitap Gilles Kepel'in yönetiminde hazırlanan bir doktora tezinden yola çıktı –karşılaştırma anlayışı ve sezgileri çok değerliydi, sabrı ve güveni için kendisine teşekkür borçluyum– ve Hamit Bozarslan, François Georgeon, Georg Elwert ve Christophe Jaffrelot'nun destekleriyle ilerledi. Âkil uyarı ve eleştirileri son derece yapıcıydı. Aynı zamanda, bu araştırmada bana yardım eden herkese derin şükranlarımı iletmeyi borç biliyorum: Çalışmanın altındaki fikrî tabana çok destek veren Gilles Dorronsoro; aydınlatıcı ve kesin bakışıyla, aynı zamanda hiç kesmediği desteği ve şevkiyle eserin özünü zenginleştiren Benoit Fliche; tavsiyeleri, uyarıcı fikirleri ve çalışmamı defalarca okuma zahmetine katlandıkları için Jean-François Bayart, Hamit Bozarslan, Friedmann Büttner, Nathalie Clayer, Ayşe Çağlar, Marc Deman, Altan Gökalp, Nilüfer Göle, Ayşe Güneş-Ayata, Martin Greve, Hans-Lukas Kieser, Jean-François Pérouse, Olivier Roy, Günter Seufert, Emma Sinclair-Webb, Martin Sökefeld, Işık Tandoğan, Alexandre Toumarkine ve Horst Unbehaun.

Araştırmalarım Paris'teki IEP'in, Eğitim ve Araştırma Bakanlığının, Centre D'Études et de Recherches International'in, Berlin'deki Marc Bloch Merkezi'nin, Deutsche Forschungsgre-

meinschaft'ın, EHESS'in, İstanbul Fransız Araştırmaları Enstitüsü'nün, CNRS'nin ve Centre d'Études et de Recherches Politiques, Administratives et Sociales'in (Lille) karşılıama ve materyal yardımlarıyla mümkün hale gelmiştir: Onlara da buradan teşekkürler.

Bu araştırmanın "konusu" olarak sabırla, teveccühle ve çoğunlukla da dostça beni ağırlayan ve sorularıma cevap vermeyi kabul eden Alevi görüşmecilerim: Ali, Ali, Ali Arslan, Ayşe, Divane, Dođan, Emrah, Fatma, Figen, Hakan, Hasan, Hüseyin, İlhan, Cem, İpek, Kenan, Nadime, Selman, Süleyman, Serpil, Seydi, Umut, Yücel, Zülfüye ve diğerleri, onlara da en içten minnet hislerimi gönderiyorum. İsimlerini saklasam da, kitapta kendilerini tanıyacaklardır. Çok üzülererek de olsa, bu teşekkürlerin yanında, çalışmamın oluşma sürecinde sıkıntı çekmiş herkesten de özür dilemeliyim.

Giriş

Nüfusun farklı boyutları içindeki çeşitliliği ve bu çeşitliliğin yönetilmesi, günümüzde Türkiye açısından, iki nedenden ötürü çok önemlidir. Bir yandan, nüfusun çeşitliliği sorunu Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yakınlaşması bağlamında, gündemin acil maddelerinden biri haline gelmiştir. Bu konu zaten, entegrasyon, kişilerin dolaşımı ve göç sorunu bağlamında Birlik'te toplu bir sorun olarak yaşandığı gibi, ayrıca tek tek her üye ülkenin karşısına da dikilmektedir. Her ülke konuya kendi farklı yanıtlarıyla yaklaşmakta, bu yanıtlar da "çokkültürlülük"ten bölgeciliğe kadar uzanan ve kimi zaman da baskıcı çözümler içeren geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Türkiye örneğinde ise, Avrupa kurumları "azınlıklar"ını koruması ve onlara eşit davranması konusunda Türkiye'yi sıkıştırmakta; daha genel anlamda Türkiye'nin ulusalcı bir modelden vazgeçip ulusüstü bir toplulukla bütünleşip bütünleşemeyeceği merak edilmektedir. Öte yandan, bu ülke 1980'lerden bu yana farklılıklarının tanınmasını –daha başka birçok ülkede de görüldüğü üzere, ama göreceli olarak onlardan daha şiddetli bir tarzda– talep eden kimlik hareketlerinin atılımıyla karşı karşıyadır. Bu alandaki belli başlı hareketler de Kürt milliyetçiliği, İslâmcılık ve Aleviciliktir. Bu sorun, ülkenin insanî çeşitliliğinin devlet ku-

rumları tarafından yönetilme tarzlarının, bunların Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e gelinceye dek zaman içinde nasıl bir evrim geçirdiğinin sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Böylesi bir girişim dinin ve farklılıkların siyasallaşma süreçlerinin ve tarzlarının anlatılmasını gerektirir. Çokkültürlülüğü benimsemeyen bu ülkede –resmî ünitarizm 1990'lardan beri biraz gerilemiş olsa da– ilgili taraflar çeşitlilik ve ayrılıkçılık (partikülarizm) haklarını nasıl talep etmekte, Türk ulusal kimliği ne şekilde yeniden tartışılıp ifade edilmektedir?

Devlet kurumlarına genellikle cepheden karşı çıkan kimlik hareketlerine göre Aleviciliğin çözümleme açısından elverişli bir yanı vardır: Resmî ideolojiye İslâmcı ve Kürt milliyetçisi hareketler kadar *a priori* doğrudan karşı çıkmadığı için Türk kimliğinin ve ona getirilen yeni düzenlemelerin karmaşıklığının daha ince ince sorgulanmasına olanak verir. Siyasal, dinî, kültürel alanlarda etkin, çoğul ve çokbiçimli bir hareket söz konusudur. Bu hareket, Türk usulü laikliğin kökten yeniden düşünülmesini ve devlet ile din arasındaki ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini zorlamaktadır. Ama aynı zamanda gözlemciyi de tek bir alana sınırlı kalmamaya, birçok alanı birden kucaklamaya ve aralarındaki bağları sorgulamaya itmektedir. Alevicilik, çağdaş Türkiye'yi ve karşı karşıya kaldığı sorunları tersten bakarak kavrayabilme çabası için iyi bir giriş kapısıdır.

Aynı zamanda ülkenin Avrupa ile ilişkilerinin ne şekilde kurulduğunu ve verdiği göç hareketini de aydınlatmaya yardımcı olmaktadır. Türkiye'nin verdiği göç, yaklaşık 3,5 milyon kişiyle, Avrupa Birliği içinde yer alan birlik dışı en büyük nüfus topluluğunu oluşturmaktadır. Bu göçmen nüfus Fransa'da daha küçük boyutlu olduğu için yeterince bilinmese de, Almanya'da, ama aynı zamanda Belçika ve İsviçre'de varlığı çok daha güçlü bir biçimde hissedilmektedir.

Diğer yandan, Türkiye'deki hareketlerin hepsi gibi, Alevicilik de göç alanında etkindir. Ülkede hayata geçirilmesi güç bir strateji olan, ayrılıkçılığı siyasal bir kaynak olarak kullanmak, Almanya'da daha kolay bir hal almakta, hatta Avrupa kurumları tarafından "azınlıkların korunması" çerçevesinde destek-

lenmektedir. Bu temel veri –Almanya ve Avrupa’da, hatta Türkiye’de de– Alevici hareket açısından olduğu kadar, Türk devleti ve Avrupa kurumları için de güç dengelerini ve oyunun kurallarını değiştirmektedir. Bu sorunun Avrupa sahnesine çıkışı görece yakın tarihteki olduğu için, Aleviler örneği söz konusu değişimlerin kesin bir biçimde saptanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu prizmadan bakılarak, yukarıdan (kurumlar düzeyinde) ve aşağıdan (toplumsal hareketler düzeyinde) cereyan eden çok sayıda karşılıklı bağımlılık çözümlenebilir; bu ilişkiler, Avrupa’yı ve Türkiye’yi ayrı ve birbirine kapalı siyasal alanlar olarak gören bakışı esnetmekte, gerçekleşen gelişmelerin ve karşılıklı ilişkilerin topluca ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Alevicilik, çoğul karşılıklı bağımlılıklarla dolu bir dünyada siyaset yapma tarzlarını aydınlatmaktadır ve bu düşünce biçimi daha birçok alana ve konuya da taşınabilir.

ALEVİLER NASIL TANIMLANABİLİR?

Peki ama, kimdir bu Aleviler? Onların kendilerini bir ölçüde gizlemelerinin yanı sıra, Aleviler hakkında geniş çaplı bir yanlış bilgilenme de söz konusudur. Türkiye hakkında veya Türkiye’den gelen göç hakkında, hatta azınlıklar hakkında kaleme alınmış, ama Alevilerin adının bile geçmediği genel türdeki eserleri saymıyoruz bile. Sınırları zor çizilen ve anlaşılması güç bir topluluktur Aleviler. Türk devletinin kararlı ünitarizmi bu topluluğu istatistikî açıdan görünmez ve kavranamaz kılmaktadır.¹

1 Alevi farklılığı, diğerlerine göre daha da hasıraltı edilmiş durumdadır. 1965’e dek nüfus sayımlarında konuşulan dillerden söz edilir ki, bu da dil çeşitliliğinin örtük bir biçimde tanınması anlamına gelir. Ayrıca aynı nüfus sayımlarında beş dini topluluk tanımlanır: Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, dinsizler ve “diğerleri”. Hıristiyanlar, kendi içlerinde Katolik, Ortodoks, Protestan, Gregoryen diye ayrılır; ama Müslümanlar arasında asla Sünni ve Alevi diye bir ayırma rastlanmaz. Bu bilinçli bir politikadır: Devlet İstatistik Enstitüsü’nün müdürü 12 Ekim 1940’ta radyoda yaptığı konuşmada, nüfus sayım memurlarına tüm Müslümanları “Sünni, Şafi, Alevi, vb mezhep ve tarikat farkı belirtmeden” Müslüman olarak kaydetmelerini açıkça bildirir. Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul, Doz, 1999, s. 56. Sadece 1960’larda çıkarılmış köy envanterlerinde, Alevi aidiyeti kayda geçirilmiş, ama bu veri de yayımlanmamıştır.

Ayrıca Aleviliğin dışsal işaretleri de yoktur –veya pek azdır. Kamusal alanda Alevilere ait diye tanımlanabilecek davranış biçimleri yok gibidir. Üstelik toplum dışına itilmiş bu aidiyet hakkında kişiye zarar verebileceği durumlarda takıyye yapmak, olası ayrımcılıklardan kaçınmak amacıyla hâlâ sürdürülmektedir. Son olarak da Aleviler siyasal bir örgütlülük içine girseler bile, bunu çoğunlukla Alevi olarak değil de, daha genel çerçevelerde –örneğin sol akımlar içinde– yapmaktadırlar. Oysa Kürt milliyetçiliği uluslararası bir boyut kazanmış ve medyatikleşmiştir. Bununla birlikte 1980’lerin sonundan bu yana ortaya çıkan bir kimlik hareketi Türkiye’de ve aynı zamanda Batı Avrupa’daki göçmen topluluğu içinde Aleviliğin varlığını ileri sürmekte ve bu kimliğin tanınmasını talep etmektedir. Bu hareket Aleviliği ilk kez çoğunlukla dikkat çekici bir biçimde sergileyerek, onu çevreleyen görünmezliğe ve gizleme en azından kısmen son vermiştir; sorunun Türkiye’nin Avrupa gündemine taşınabilmesi bunun en güzel kanıtıdır.

Yine de bu kimlik seferberliği Aleviliğin daha rahat okunabilmesini tam olarak sağlayamamıştır. Bu vesileyle çıkartılan çok sayıda yayının ve alınan tavırların incelenmesi insanın aklını karıştırabilir. Nitekim yazarlar, hadisenin niteliği konusunda bile anlaşılamamaktadır. Bazıları onu dinî bir hadise diye tanımlar –gerçek İslâm, İslâm’ın Şiilik veya Türklük renkleri taşıyan bir kolu, hatta apayrı bir din veya laikliğin özü! Başkaları ise onu öncelikle siyasal bir hadise olarak sunar –bu tanım, bir direniş felsefesi ve haksızlığa karşı mücadeleden hoşgörülü bir biçimde yaşamaya, hatta en kusursuz demokrasiye kadar uzanır. Kimileri de onun şamanist (Türk) veya Zerdüşti (Kürt) yanlarını öne çıkararak, Aleviliği etnik yönleriyle tanımlamaktadırlar.² Şu çelişkiye bakın ki, kimliği belirsiz bir kimlik hareketiyle karşı karşıyayız.

Bu durum nasıl açıklanabilir? Aleviliğin nev’i şahsına münhasır yapısından kaynaklandığı varsayılabilir. Aleviliği kesin

2 Bu tanımlamaların iyi bir özeti için, bkz. Karin Vorhoff, *Zwischen Glaube, Nation und neuer Gemeinschaft: alevitische Identität in der Türkei der Gegenwart*, Berlin, Klaus Schwarz, 1995, s. 77-181.

ve özlü bir biçimde tanıtma çabası, daha işin başında sorun yaratır, çünkü Alevilik gerçek anlamda hiçbir kategoriye sığmaz. Aleviler bir heterodoks gruplar topluluğu oluştururlar.³ Ama onlar hakkında nitelemeyi bundan bir adım ileri götürmeye kalktığınızda güçlükler başlar: Alevilik, Şiiliğe yakın bazı uygulamaların ve referansların, örneğin Ali tapıncının düşündürdüğü gibi, İslâm'ın bir parçası mıdır? Ama o zaman, İslâm'la hiçbir doğrudan ve açık bağı yokmuş gibi gözükken çeşitli uygulamalar, örneğin dinî hiyerarşi, kendine özgü törenler veya tenasüh inancı nasıl değerlendirilecektir? Bağdaştırmacılıktan [*syncretisme*] söz edilebilir mi? Edilebilirse, bunun ağır basan özellikleri nelerdir? Hıristiyan kökenli olanlar mı –kadim Anadolu katmanının olası kalıntıları– yoksa şamanizmi veya Zerdüştiliği çağrıştıran İslâm öncesi kültürle akrabalığı olan inançlar mı ağır basmaktadır? Peki ortaya çıkan bu özgün bileşke nasıl açıklanacaktır? Ve sık sık Alevi kültürü, felsefesi, yaşam biçimi, türküleri diye nitelenen olgular nereye yerleştirilecektir?

Demek ki Alevilik için, kırsal toplulukları kapsayan ve hem din, hem kültür, hem de kendine ait kuralları olan bir topluluğa aidiyet anlamına gelen bir yaşam tarzı denebilir. Tarihsel nedenlerden ötürü, Alevilik bazı dinlere özgü toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşmayı yaşamamış, merkezî bir örgütlenme tarafından da birleştirilip yapılandırılmamıştır. Kırdan kente göçle birlikte kente yerleştikten kısa bir süre sonra, kimlik hareketi tarafından kamusal tartışmalara bu haliyle taşınmıştır; tasnif güclüğü de buradan kaynaklanmaktadır.

Bu karışıklığın bir başka olası açıklaması ise, topluluğun kendi içinde yaşadığı dilsel, toplumsal ve dinî çeşitliliğidir. Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde üç dilsel topluluk ayırt edilebilir. Genellikle Nuseyri diye adlandırılan, Arapça konuşan Aleviler ülkenin güneyinde, özellikle de Adana civarında ve İskenderun bölgesinde yaşamaktadırlar. Fazla kalabalık ol-

3 İnanç sistemi hakkında, bkz. Krisztina Kehl-Bodrogi, *Die Kızılbaş/Aleviten. Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, Berlin, Klaus Schwarz, 1988, s. 120-161.

mayan bu topluluk Suriye Alevilerine yakındır ve Türkiye Alevileri ile tarihsel bağları zayıftır. En kalabalık iki dil topluluğu Türkçe ve Kürtçe konuşur.⁴ Kırdan kente göç öncesinde, Türkçe konuşan Alevilerin en yoğun buldukları bölge İç Anadolu'da, özellikle Kayseri-Sivas-Divriği üçgeni içinde kalan, ama aynı zamanda Hacıbektaş (Nevşehir ili) ve Ankara civarında da bulunan, ayrıca Çankırı, Çorum ve Tokat'tan Gümüşhane'ye kadar olan bölgeleri de kapsayan kırsal alanlardaydı. Ayrıca gerek Trakya'da, gerekse Ege ve Akdeniz sahillerinde de önemli Alevi nüvelerine rastlanmaktadır. Kırsal göç öncesinde Kürtçe konuşan Aleviler esas olarak Tunceli bölgesinde bulunmakta, ama aynı zamanda Elazığ, Erzincan, Bingöl ve Kars'ta yaşamakta; ayrıca Sivas, Malatya, Kahramanmaraş, Adana, Gaziantep, Erzurum ve Muş'ta da Alevi topluluklarına rastlanmaktaydı. Bugün, kırdan kente kitlesel göçün ardından ise, en yoğun Alevi yerleşimleri büyük kentlerde ve Batı Avrupa'da görülmektedir.

İnançların ve ritüellerin büyük bölümü Alevi topluluğunun tamamında ortak olsa da, dinî uygulamalarda büyük bir çeşitlilik kaydedilmektedir. Örneğin ülkenin batısındaki Tahtacılar veya Abdallar gibi grupların kendilerine özgü inançları ve cenaze ritüelleri vardır. Martin van Bruinessen'e göre, Tunceli bölgesindeki Kürtçe konuşan Alevilerin, 19. yüzyıl kaynaklarından nakledilmiş inanç ve ibadetleri İç Anadolu'daki Türkçe konuşanlara göre daha heterodoks bir görünüm sergiler.⁵

Demek ki Alevilik hakkındaki mevcut karışıklığın onun sosyolojik çeşitliliğinin yansıması olduğu varsayılabilir: Yüz-

4 Kürtçe konuşanlar denince, ana dili Kurmanci veya Zazaca olanlar kastedilmekte, onların kendilerini nasıl algıladıkları dikkate alınmamaktadır. Esas olarak Tunceli bölgesinde konuşulan Zazaca, İrani dil topluluğuna dahildir ve Kürtçenin diğer biçimleriyle bağları ve statüsü (lehçe mi? ayrı bir dil mi?) tartışmalıdır. Kürtçe konuşan Aleviler hakkında, bkz. Erdal Gezik, *Alevi Kürtler: Dinî, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında*, Ankara, Kalan, 2000.

5 Martin van Bruinessen, "Aslımı inkâr eden haramzadedir!", *The Debate on the Ethnic Identity of the Kurdish Alevi*s", Krisztina Kehl-Bodrogi, Barbara Kellner-Heinkele, Anke Otter-Beaujean (ed.), *Syncretistic Religious Communities in the Near East* içinde, Leiden, Brill, 1997, s. 4-5, 10-11; Türkçe çev. "Aslımı inkâr eden haramzadedir", *Birikim*, sayı 86, 1996.

yıllarca süren tecritten sonra aniden aynı kent alanı içinde yüzyüze gelen bu topluluklar, kökenleri (eğer gerçekten bir ortak köken varsa), dolayısıyla talep ettikleri tanınma biçimi hakkında anlamakta zorluk çekmektedirler. Peki, bugün eylemciler tarafından savunulan farklı Alevilik değışkeleri sadece bu sosyolojik çeşitlilikle açıklanabilir mi? Bu varsayımına göre, Kürtçe konuşanlar Alevilik içinde Kürt veya muhalif nitelikli olarak değerlendirdikleri unsurları öne çıkarmaktadırlar. Ama çözümlenmeye girişildiğinde bu açıklama ayakta kalamaz. Çünkü meşruiyetçi, hatta Türk milliyetçisi bir Alevilik görüşünü savunan militanların arasında, büyük Kürt ailelerinin üyelerine de rastlanmaktadır. Kimlik hareketi ortaya çıktıktan bu yana açıkça savunulan çeşitli Alevilik tanımları demek ki yazarlarının farklı aidiyetlerine indirgenemez.

KİMLİKSİZ BİR KİMLİK HAREKETİ

Burada sorunun siyasal niteliği fark edilmektedir. Bu hadiseyi daha iyi anlamak için, tıpkı İslâm'ın İslâmcılıktan ayrıldığı gibi, Aleviliği de Alevicilikten ayırmak şarttır. Alevilik, sosyolojik hadiseyi, aktarılan aidiyeti işaret eder. Buna karşılık Alevicilik, Alevilik adına seferber olmayı, Aleviliği bir dava konumuna yükseltip akılcılaştıran hareketi ifade eder; 1960'larda ortaya çıkmış, ama özellikle 1980'lerin sonundan itibaren varlığı hissedilen ve modern türde örgütlenmeler, esas olarak da dernekler tarafından taşınan bir hareket söz konusudur.⁶ Bu ayırımın faydası, Aleviliğin doğal bir sonucu olmayan ve başka mantıklara uyan Aleviciliğin ağırlıklı olarak siyasal bir nitelik taşıyan yapısını ortaya çıkarmasıdır. Bu konudaki incelemelerin çoğu –bugüne kadar özellikle inanç sistemiyle ve onun kökleriyle ilgilenen tarihçilere ve etnologlara ait bir alan olarak kalmış– Aleviliğe ayrılmıştır; oysa elinizdeki çalışmanın

⁶ Bu hadise, Hinduistler tarafından modern bir din haline getirilen Hinduizmin oluşumunu da hatırlatmaktadır. Bkz. Christophe Jaffrelot, *Les nationalismes hindous. Idéologie, implantation et mobilisation des années 1920 aux années 1990*, Paris, Presses de la FNSP, 1993, özellikle X. bölüm.

konusu Aleviciliktir. Alevi topluluğunu bir “veri” gibi ele alıp onun yapısını belirlemeye çalışmaktan uzak duracak, bunun yerine onun sorunsal niteliğini öne çıkarmayı ve bu koşullarda bir kimlik hareketinin niçin ve nasıl şekillendiğini anlamayı amaçlayacağız.

Bizim varsayımımıza göre, kimliğe ilişkin bu karmaşa Aleviliğin yapısıyla değil, daha çok Türkiye’deki Alevici hareketin içinde şekillendiği ve somutlaştığı koşullarla açıklanabilir. Bu hadiseleri aydınlatmayı denemek, öncelikle yüzyıllardır damgalanmış ve susturulmuş bir kimlik adına, verili bir anda, bir hareketin niçin ve nasıl ortaya çıktığını anlatmayı gerektirir. Aynı zamanda büründüğü özgün çizgileri ve en önemlisi de başlıca özgüllüğünü, sahiplendiği kimliğin değişken ve tartışmalı niteliğini anlamak söz konusudur. Burada kimlik inşa süreçlerinin sosyolojisine başvurmak yerinde olacaktır.

Bu belirsizlik her şeyden önce, henüz fazlasıyla yaygın olan özcü bir bakışla kopuşmayı gerektirir: Bir kimlik, bayrak da edilse, sergilense de, üzerinde hak da iddia edilse, yine de sağlamca yerleşmemiş olabilir. Bu ayırt edici nitelik, Aleviciliği, kimliklerin hareketin içinde ve hareket tarafından nasıl şekillendirildiğinin ve yeniden işlendiğinin incelenmesi için uygun bir alan haline getirmektedir. Bu hadise söylemin üretilmesiyle sınırlı kalmamakta, gelenek icatlarına doğru da genişlemektedir: Aynı gelenek, birbirinden farklılaşan çerçeveler içinde, çeşitli biçimlerde yeniden icat edilip oluşturulabilir.

Hareketin bu ayırt edici niteliği hiyerarşisindeki zayıflıktan, çokbiçimli ve rekabete dayalı yapısından kaynaklanabilir; zaten bu yapı da devlet kurumlarıyla ve öteki hareketlerle ilişkilerden ötürü böyledir. Demek ki çözümleme içinde yetkili makamların ve öteki siyasal aktörlerin tavırlarını ve karşılıklı etkileşimleri de hesaba katmak gerekir.

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE İÇİN BİR ÇÖZÜMLEYİCİ

Bunu yaptığımız anda da siyasal sosyolojinin tam ortasına dalmış oluruz. Türkiye bugün itibarıyla “kimliği belirlenememiş

siyasal nesne”, bir “siyasal UFO” durumunu korumaktadır;⁷ nitelendirilmesi güçtür, çünkü ne tam anlamıyla demokratik, ne de tam anlamıyla otoriterdir. Avrupa perspektifi nedeniyle, sorgulama Kopenhag kriterleri, özellikle de “azınlık haklarının korunması” ve “demokrasi” etrafında yoğunlaşmaktadır. Ama bu biçimsel ve dışarıdan kopya edilmiş –kural koyucu boyutları dışında– ölçütlere odaklanmanın ülkedeki siyasal sistemin işleyişini gerçekten anlamayı sağlayacağı kuşkuludur. Daha genel anlamda bu son yılların (veya onyılların?) ağırlıklı yorum çerçevesini demokratikleşme oluşturmaktadır. Ama bu da erekbilimsel biçimde, *never ending process* [asla sona ermeyen süreç] tarzında düşünülmektedir: Nihai sonuç –demokrasi– önceden tespit edilmiştir, ama geçiş aşaması bir türlü sona ermeden sürmektedir. Durum sürekli evrildiği ve sonuçlar sürekli yarıma ertelendiği için, işin özü, yani Türkiye’de nasıl siyaset yapıldığı, neyin ve nasıl değiştiği gözden kaçırılabilir.

Oysa Alevi sorununu çözümleme çabası, bakışı başka yönlere kaydırmayı ve bugüne dek çokça gündeme getirilmiş, beylik sorgulama yollarının dışına çıkmayı zorunlu kılıyor. Bu sorulara daha yukarıda eleştirdiğimiz özcü alternatifler kapsamı içine girecek ontolojik terimlerle cevap aramak, örneğin Aleviciliğin –hatta Alevilerin– laikliğin veya İslâm’ın, demokrasinin veya modernizmin yanında yaradılışı gereği yer aldığını ileri sürmek aklımızdan bile geçmiyor. Tam tersine, bu hareketin, büründüğü biçimlerin, yerleşim şekillerinin ve evriminin incelenmesinden hareketle Türkiye’de ne tarzda siyaset yapıldığı konusu aydınlatılabilir: Siyasal aktörlerin dayandıkları kaynaklar ve manevra alanları, karşı karşıya kaldıkları (maddi, yasal, söylemsel) kısıtlamalar, düşünülebilecek eylem türleri ve biçimleri. Bunlar, siyasal uzamın yapılanmasını ve kurumlarla hareketler arasındaki etkileşimleri anlamakta kullanılabilir anahtarlardır. O zaman üniter bir devlet içindeki kimlik hareketi olarak taşıdığı gayrimeşrulukla, heterodoks ve tabu niteliğiyle Alevicilik, Türk siyasal sisteminin işleyişinin çö-

7 Denis-Constant Martin (yön.), *Sur la piste des OPNI (objets politiques non identifiés)*, Paris, Karthala, 1996.

zümlemesinde olağanüstü bir prizmaya dönüşür. Bu noktaya varabilmek için, *a priori* saptanmış, statik ve hareketin dışında kalan, onun alacağı biçimleri otomatik bir şekilde açıklayacak bir bağlamdan yola çıkmıyoruz. Tam aksine, söz konusu hareketin mantıklarını yerli yerine oturtmayı sağlayacak bağlamsal yanları ortaya koyabilmek için, o hareketi gözlemlemekle işe başlıyoruz.⁸

Ayrıca, bu hareket belli talepler ileri sürse de, gerçek anlamda muhalif bir hareket değildir: Sadece bazı unsurları, belli dönemlerde ve belli koşullarda muhalefet etmiştir. Bunun karşısında devlet kurumları da karmaşık tepkiler göstermiş, askerî bir tavır almamış, alanlara göre farklılaşan ve siyasal dengelere göre değişen yanıtlar üretmişlerdir. Bu yüzden Alevici kitle hareketinin çözülmesi, bütünleşme ile dışlanma arasında gidip gelen siyasal aktörlerin stratejilerinin, manevra sahalarının, eylemlerinde karşılaştıkları kısıtlamaların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu karmaşıklığın hakkını vermek isteyen gözlemci, –devlete muhalif ve demokratik bir “sivil toplum” türünden– basitleştirmelere başvurmak yerine, nüansları dikkate almayı bilmelidir.

Bu amaçla, siyasal sosyoloji tarafından şekillendirilmiş araçları, özellikle de kitle hareketleri sosyolojisinin araçlarını kullanmakta yarar var. Gelişmiş ve demokratik diye nitelenen Batılı bağlamlarda üretilen bu araçlar, Türkiye’yi incelerken çok ender kullanılmışlardır. Kullanımları 1990’lardan beri –Sovyetler Birliği’nin çökmesinden ve Latin Amerika’daki demokratik geçişlerin hız kazanmasından yararlanarak– yeni bağlamlara yayılsa da, Ortadoğu’ya fazla girememiştir.⁹ Niçin? Muhtemelen bu ülkeler, ya Müslümanlıklarından ya tartışma götürür

8 Bkz. Johanna Siméant, *La Cause des sans-papiers*, Paris, Presses de Sciences Po, 1998, s. 67.

9 Bununla birlikte son çalışmalardan bazıları toplumsal hareketler sorunsalını bütünleştirmektedir. Mounia Bennani-Chraïbi, Olivier Fillieule (yay. yön.), *Résistances et protestations dans les sociétés musulmanes*, Paris, Presses des Sciences Po, 2003. Türkiye için de Nilüfer Göle’nin çalışmalarını ve Gilles Dorronsoro yönetiminde hazırlanan *L’action collective en Turquie* adlı eseri (Paris, CNRS Ed., 2005) sayalım.